

Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)
Cilt: 6, Sayı: 11, Mart 2019, s. 87-101, ISSN: 2148-2527

Journal of Harput Studies, Vol. 6, Issue 11, March 2019, pp. 87-101

Araştırma Makalesi/Research Article

KÜLTÜRÜN KİMLİĞE DÖNÜŞTÜĞÜ ŞEHİR: HARPUT

The Town Where Culture Transforms Into Identity: Harput

Birol AZAR*

Geliş/Received: 02.01.2019

Kabul/Accepted: 09.03.2019

Öz

Sosyal yaşantının hızlı ve baş döndürücü değişimine rağmen kültür toplumun hangi medeniyet seviyesinde bulunursa bulunsun insanların gündelik yaşantısını şekillendiren inanç ve ahlaki yapılarını olağanüstü varlıklarla olan ilişkilerinin yer aldığı mitik ve ritüelistik dünyadan kopamadıklarını göstermiştir. Kültürel çeşitliliğin/zenginliğin korunmasına yönelik çalışmaların kökeni çok eskiye gitmekle beraber dünya çapında evrensel bir bakışla sistemleştirilip taraf ülkelerin bir takım taahhütlerde bulunduğu Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi 17 Ekim 2003 tarihinde kabul edilmiştir. Ülkemiz bu sözleşmeye 19 Ocak 2006 tarihinde imza atmış, 27 Mart 2006 tarihinde de taraf ülke olmuştur.

Sözlü kültür, insanlığın belleğidir ve toplumların devamının olmazsa olmazıdır. Toplumların genetik kodları olan sosyal norm diyebileceğimiz örf-adet-gelenek-görenek-töre ve teamüller bireyleri bağlı bulunduğu kültürel daire içerisinde tutan ve aidiyet duygusunu yerleştirerek ortak bir gelecek kaygısı gütmelerini sağlayan uyulmadığı takdirde yaptırımı olan uygulamalardır. Bunların korunması, bilinmesine ve yaşatılmasına bağlıdır. İletişim teknolojisinin hızla gelişmesiyle, sözlü geleneğimizde yer alan anlatı türleri ve geleneğe bağlı olarak şekillenen inanç, ayin, tören, günlük yaşama dair uygulamalar unutulmaya yüz tutmuştur. Bugün hükümetlerin belki de en büyük sorunu kültür aktarımını yapabilecek mekanizmaları göz ardı etmeleri, toplumun görünmez mayası sosyal normları gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayamamasıdır. Bu yazıda amaç kültürel kimliği ile yüzyıllardır var olan kadim şehir Harput'a ait birkaç küçük örnekle aktarımın sağlanmasına yönelik sorunlara ve çözüm yollarına dikkat çekmektir.

Anahtar Kelimeler: Harput, Somut Olmayan Kültürel Miras, sosyal normlar, kültürel aktarım.

* Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, bazar@firat.edu.tr; <https://orcid.org/000-0001-6992-1762>

Abstract

Although the rapid and dazzling change of social life, culture researches have shown that regardless of the civilization level of the society, people cannot rupture of their faith and moral structures that shape their daily life from the mystic and the ritualistic world at where their relations with extraordinary creatures exist. Despite the origin of the studies for protecting the cultural diversity/ richness goes back a long way, Intangible Cultural Heritage Convention, which was systematized with a universal approach all around the world and party countries made several commitments, was approved on 17 October 2003. Our country signed this convention on 19 January 2006 and became a party country on 27 March 2006.

Oral culture is the memory of people and indispensable for the perpetuity of the societies. Custom-ritual-tradition-folkway-manners and practices, which we can name as social norms that are the genetic codes of societies, are the implementations that hold people in the cultural circle which they belong. Additionally, they allow the people to pursue a common concern for the future by implementing the sense of belonging and also they are binding if not obeyed. Protection of these is contingent upon their being known and sustained. With the rapid development of the communication technology, the narrative types existing in our oral tradition and the implementations depending on the custom such as belief, rite, ceremony and practices for daily life sank into oblivion. Nowadays, ignoring the mechanisms for transferring the culture and inability to provide transfer of the social norms that are the invisible attributions of the society to the next generations may be the most important problems of governments. The purpose of this article is to draw attention to the problems and solutions for providing the transfer of culture with several examples about Harput which is an ancient town existing for centuries with its cultural identity.

Keywords: Harput, Intangible Cultural Heritage, social norms, cultural transfer.

Somut olmayan Kültürel Miras toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araç-gereçler ve kültürel mekânlar anlamına gelir.

Kavram Unesco'nun 32. Genel Konferansının 17 Ekim 2003 tarihinde toplanan Genel Kurulunda onaylanarak yürürlüğe giren SOKÜM sözleşmesinin birinci maddesinde nelerin somut olmayan kültürel mirası oluşturduğu sorusu şöyle yanıtlanmaktadır.

A. Dilin somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında bir araç işlevi gördüğü sözlü anlatımlar ve sözlü gelenekler

B. Gösteri sanatları

C. Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve festivaller

- D. Halk bilgisi evren ve doğa ile ilgili uygulamalar
- E. El sanatları geleneği

Unesco 2003 Somut olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi bu kırılan mirasın korunmasını ve güvence altına alınması, sürdürülebilir kullanmaya katkı sağlama potansiyelinden faydalanılmasını temin etmeyi amaçlamaktadır. Korumadan SOKÜM'ün yaşamasını garanti altına alma süreçleri anlatılır. Yani tespit, belgeleme araştırma, koruma altına alma, yok olmasını önleme, üretim değerlendirme, kuşaktan kuşağa aktarımını sağlama, özellikle formel (örgün) olmayan eğitim süreçlerinde bu kültürel mirasın farklı görünümlerinin yeniden canlandırılması. Bu koruma süreçleri tespit, belgeleme ve araştırmadan sonra müzelemeyi gerekli görmektedir.¹

Yaşayan miras olarak da adlandırılan SOKÜM; topluluklar tarafından kuşaktan kuşağa aktarılan uygulamaları, temsilleri, ifadeleri, bilgiyi ve becerileri içermektedir.² SOKÜM bu topluluklara aidiyet ve devamlılık duygusu sağlamakta, diğer yandan yaratıcılığı ve refahı teşvik etmekte, doğal ve sosyal çevrenin yönetimine katkı sağlamakta ve gelir yaratmaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 14.07.2004 tarihli 5225 sayılı "Kültür Yatırımları ve Girişimlerini Teşvik Kanunu" somut olmayan kültürel miras kavramını tanımlamakta ve bu mirasın halk biliminin inceleme alanını oluşturduğunu vurgulamaktadır. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinin onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun (no: 5448) 21 Ocak ve 2006 tarih 26056 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Konuyla ilgili bilgiler 27.03.2006 tarihinde UNESCO Genel Müdürlüğüne verilmiş ve böylece Türkiye'nin sözleşmeye taraf olma süreci tamamlanmıştır. (Oğuz 2015: 54)

İletişim teknolojisinin hızla gelişmesiyle, sözlü geleneğimizdeki anlatı türleri unutulmaya yüz tutmuştur. Milli kültürün, geleneksel değerlerin yerini, tarihî köklerden yoksun bir teknoloji kültürünün alması tehlikesiyle karşı karşıya kalınmıştır. Somut Olmayan Kültürel Miras her düzeydeki bireylerin ve insan topluluklarının değerler ve ahlak standartları aracılığıyla dünyayı kavrayış şekillerini ifade etmelerine olanak veren yaşayan ve sürekli olarak yeniden yaratılan yol ve yöntemlerden, bilgiden ve ifade yollarından oluşur. Somut Olmayan Kültürel Miras, insan toplulukları arasında bir ait olma ve devamlılık yaratır ve bu nedenle de yaratıcılığın ve kültürel yaratımın ana öğelerinden biri olarak kabul edilir.

¹ www.turk_halkbilimi.gazi.edu.tr 2016

² www.unesco.org.tr 2016

Aidiyet duygusu bir milleti birbirine bağlayan onun devamlılığını sağlayan önemli faktörlerdendir. Bireyler saha sınır ve yoğunlukları zaman ve mekâna bağlı olarak değişkenlik gösteren aidiyetle toplum içinde yer alırlar. Kendimizi tanıma, tanımlama, anlamlandırma sosyo/kültürel çevrede konumlandırma işlevlerini yüklediğimiz bu aidiyet ve kimliklerden bazıları bireyin içinde bulunduğu şartlara bağlı olarak verili iken kimileri tercihlere dayalı olarak oluşur.

Genel olarak kimliğin oluşumunda bireysel ve sosyal faktörlerin etkileşimi ve kişinin yaşadığı hususi olaylar ve bu olayların onun üzerinde bıraktığı etkiler önemli rol oynar. İnsan doğuştan gelen fiziki ve ruhi yapısıyla olayları algılama, anlamlandırma, yorumlama ve kategorileştirme süreçlerini diğer canlılardan farklı gerçekleştirir.

İnsan bir eyalete, bir köye, bir mahalleye, bir kabileye, bir spor takımına ya da meslek kuruluşuna, bir arkadaş grubuna bir sendikaya bir işletmeye bir partiye bir derneğe bir inanç grubuna aynı tutkuları, aynı cinsel tercihleri aynı fiziksel engelleri paylaşan ya da aynı zararlı etkilere maruz kalan bir insan topluluğuna ait olduğunu hissedebilir. Bütün bu aidiyetler her halükârda aynı anda ve elbette aynı derecede önem taşımazlar. Ama hiçbiri de tam olarak anlamsız değildir.

Bireysel ve sosyal faktörler kimliğin oluşumunda önemli rol oynamakla birlikte bu oluşumda etkisi olan bir diğer faktörde “öteki”dir. Kişi, başkalarının aynasında kendisini fark eder. Bu yüzden öteki olmaksızın kimlik oluşması mümkün değildir. Bazen kimlik “ötekinin” üzerine ters yönde inşa edilir. Bu açıdan hem bireysel hem de sosyal kimlik oluşumunda öteki önemli bir yere sahiptir. İnsanlar farklılıklarının başkaları tarafından fark edilmesini istemektedirler. Herkesin farklılığını ortaya çıkarmak için çaba gösterdiği toplumda kimlik “öteki” ve “fark” temelinde inşa edilir. Kimliğini kendisinin belirlemesi neticesinde birey artık eski zamanlarda düşünüldüğü gibi bütünlüklü, tek merkezli, durağan ve tamamlanmış rasyonel bir özne değil, aksine parçalı tamamlanmamış farklı referans çevrelerinde değişen, dolayısıyla birden çok sayıda kendini tarif eden bir özne olarak kavranmaya başlanmıştır. (Göktolga 2012: 105)

Kollektif kimlik olarak adlandırdığımız sosyal aidiyet bilinci, ortak bir dilin konuşulması ya da daha genel bir ifade ile ortak bir simgesel sistemin kullanımı ile ulaşılan ortak bilgi ve belleğe katılıma dayanır. (Assman 2001: 139)

Gelenekler, halk oyunları/danslar, işlemler/motifler, giysiler, yeme içme adabı, çocuk oyunları, inanca bağlı olarak gerçekleştirilen ritüeller, söy-

lenilen türkü, mani, ninni ve tekerlemeler, bilmeceler, seyirlik oyunları vs. bilinçaltının yansıması olarak gördüğümüz kolektif/anonim ifadelerdir. Kolektif kimliğin bileşenleri olan bu unsurlar bireylerin özdeşleşmelerini sağlar. Bu özdeşleşmişlik ortak vasıfları vurgulayan “bizlik”e işaret eder. İnsanın yaşadığı ortamda kendini değerli hissedebilmesi, güçlü bir benlik duygusu yaşayabilmesi için güçlü bir olguya yaslanması gerekmektedir. Bir grup tarafından tanınma, onaylanma, desteklenme ve grubun bir parçası olarak görülme “Harputlu” kelimesinde olduğu gibi kendini gösterebilir. Bu ifade bireyin gururla, onurla kendisini ifadesinin önemli bir göstergesidir.

Kolektif kimliğin oluşumunda aidiyet ve mensubiyet ifade eden “biz” derin bir arka plan kültürüne gönderme yapmaktadır (Azar 2013:195). Tarihi geçmişi, ruhu ve kimliği olan Harput’tur aidiyetlik hissini veren. Çünkü insan tek başına değil memleketiyle vardır. Şehri var eden o şehrin kimliğidir. Bu kimlik ancak ve ancak o şehrin kültürel değerleriyle anlam kazanır. Bu kültürel değerler tıne o kadar sinmiştir ki Mengüşoğlu’nun ifadesiyle “yüzümüzü kazısak bu sefer derimizin altından ona dair bir renk, koku veya ses yine ve ille de dışarıya sızar, bizim büyük sırrımızı, asliyetimizin kimliğini ele verir şehirler kulağınıza küpe takar, parmaklarınıza çentik atar, dillerinize işaret koyup alnınıza mührünü basarlar. Artık gitmesiniz de gelmeseniz de o şehirlisinizdir” (Mengüşoğlu 2000: 10). Duygusal romantizmin ağır bastığı toplumlarda mekân aidiyeti diğer aidiyetlere nazaran daha ağır basmaktadır. Kişi mensubu olduğu kültürün şekillendirmesi/yetiştirilmesi ile aile, akraba, aşiret, kavim aidiyetliğinden önce bellek mekânı olan yöre aidiyetine öncelik verir.

Manasını ancak medreselilerin çözebileceği divan müstezatlarının ümmi çobanların ağzından eksik etmediği kültürel birikime sahip olan Harput insanı bu birikimi sürekli eğitimin geleneksel yaşam içerisinde yaşam boyu devamı neticesinde edinmiştir. Usta-çırak ilişkisi ya da ömür boyu sürekli eğitim kişinin kültürel kodlarını oluşmasında en etkili yöntem olarak karşımıza çıkar. Geleneksel yaşamın kültürel kodlarla örüntülü yapısı kişiyi kültürün bir parçası kılar ve sürekliliği sağlar. Toplumuna ait örfü yadsımayan, onu bağrına basan ama bunu başkasına üstünlük vesilesi diye dayatmayan bir kimlik olgusudur. Yine Mengüşoğlu’nun ifadesine göre Harput kültürü halkın malı olmaktan çıkmıştır ama şehirli bir halkın malı şehirli bir model olarak karşımıza çıkmıştır. Türküleri şehirli olan ender yörelerden biridir Harput.(Mengüşoğlu 2000: 32)

Kültür Harput’ta kimliğe dönüşür. Peki bu kültürün atardamarları nelerdir? Esasında bu yazının iskeleti de çocuk oyunlarından yola çıkarak SOKÜM kapsamında nelerin yapılabileceği meselesidir. İnsani ilişkilerin tıpkı televizyon gibi açıp kapanabilecek bir yüzeysellikte olduğu bu dö-

nemde çocuk oyunları bireyin sosyalleşmesini, paylaşma duygusunu, rakibe saygı duymasını, yenilgiyi hazmetmesini, gayretini, azmini kısaca hayat karşısındaki tavrını belirleyerek ileriki yaşantısına şekil verecek niteliktedir. Kalıplaşmış tekerlememsi veya uyaklı sözler önceden belirlenmiş hareketler (jimnastik ve ritmik), ezgiler, dramatik sahneler, geometrik çizgiler veya biçimler, beceri isteyen jestler davranışlar, güç gösterileri, törelilik anlatımlı sözler, hareketler oyunu kompleks bir yapı olarak karşımıza çıkarır. Günümüzde çocuğun sokaktan, oyun alanlarından koparıp internete, bilgisayara, TV'lere mahkûm eden sosyal yaşantısı çocuğu içinde bulunduğu toplumun değer yargılarını benimseyip aidiyet hissetmeden yetişmesini insani ilişkilerden yoksun gelenekten kopuk olarak büyümesini sağlıyor. Dede Korkut hikâyelerinde gördüğümüz oğul babadan görmeyince konuk ağır-lamaz, kız anadan görmeyince sofraya donatmaz sözü bugünler için söylenmiş gibidir.

Örneğin yöremizde görülen ve temelinde kut törenlerinin olduğu bir tabiat hadisesinin canlandırıldığı “Molla Potik” oyunu geleneğin kesintiye uğraması nedeniyle sadece yazılı kaynaklarda kalmış, bu oyunu oynayacak çocuk da, sosyal şartlar da doku da kalmamıştır. İşte SOKÜM kaybolmaya yüz tutan bu değerleri insanlığın evrensel kültürel değer yargıları olarak görür ve yaşatmaya çalışır. Bu bağlamda yöremizde daha önce oynanan hepimizin oynadığı oyunların tekrar yaşatılması için derlenmesi, kayıt altına alınması ve uygulamaya konulması gerekmektedir.

Yöremizde “Molla Potik/Mılla Potik/Mılla Mottik/Alla Potik/ Yağmur Gelin/Çiçi Mama Dodi dodi/Gollo Potik³” adıyla bilinen yağmur yağmadığı, kuraklık olduğu zaman oynanan bu oyun günümüzde unutulmaya yüz tutmuş hemen hemen hiç oynanmayan bir oyundur. Bahar geldiği hâlde yağmur yağmadığı ve kuraklığın baş gösterdiği zamanlarda çocuklar bu oyunu oynamak için toplanır. Bu oyunda kullanılmak üzere Molla Potik isimli oyuncak hazırlanır. Biri uzun biri kısa olmak üzere iki tahta sopa bulunur, sopalar artı biçiminde birbirine bağlanır. Yatay tutulan sopa kısa olandır bu tahtaların üzeri bezlerle çeşitli renklerdeki kumaşlarla ve iplerle sarılarak tahtaya bebek sureti verilir. Bebeğin başına genellikle beyaz bir bez veya

³ Bu oyuna Bişkek'te, Ahıska Türkleri arasında “ kepçe hatun”; Türkistan'da “ sust hatın”, “süt hatın”, “cele hatın”; Türkmenler arasında “syuyt gazan”, “syuyt hatın”; Tacikler arasında “sust mama”, “sust hatın”, “aşağlan”; Sürhanderya'da “boş hatın”, “sus hatın”; Kaskaderya'da “söz hatın”, “ceyle kozak”; Türkistan şehrinde “cele hatın”, “kösem kösem”, “sürhatın”; Dağıstan'da “gudu gudi”, “paşapay”; Musul Kerkük'te “çemçe kız”; Anadolu sahasında “bodi bodi”, “bodi bostan”, “cici ana”, “çalı gezme”, “çaput adam”, “çomça gelin”, “çullu kadın”, “dodu”, “gelin”, “hucrik”, “kepçe gelin”, “mılla (molla) potik” vs. isimleri verilir. (Şimşek 2000: 80)

yazma örtülür. Daha sonra oyuncuların ikisi Molla Potik'in iki kolundan tutar. Oyuncular Molla Potik ile beraber oyuna özgü tekerlemeler söyleyerek kapı kapı dolaşırlar:

“Molla potik ne ister?
Allah'tan yağmur ister
Küpten yağ ister
Petekten bal ister
Tenekeden kavurma ister
Ambardan bulgur ister
Allah'tan yağmur ister ver Allah'ım ver
Sicim gibi yağmur ver”

Oyuncular bu tekerlemeyi söylerken evlerin kapılarını çalarlar. Evdekiler gelenlere yağ, bulgur, salça, tuz, ekmek gibi yiyecekler verirler. Molla Potik'in ve çocukların üzerine su serperler, çocuklar; “veren güzel kız, vermeyenin kel oğlu olsun” der. Toplanan yiyecekler oyunculardan birinin annesine verilir anne yemeği pişirir. Çocuklar yemeği yerken “Büyük Allah'ım güzel Allah'ım bize yağmur ve rahmet ver” diye dua ederler. “Elazığ yöresindeki bu yağmur duasına ait şekiller diğer bölgelerle de tamamen aynılık göstermektedir.” (Buran 1989: 66). Çocuklar bu oyunla tabiatla bütünleşir bir nevi ayinle oyunun birleştiği bu oyunla çocuklar sosyalleşir bağlı bulunduğu grubun bir üyesi olarak sorumluluk üstlenir kişiliği ve kimliği oluşur. Buna benzer pek çok oyunda söylenen tekerlemeler, sayışmacalar çocukların dil becerilerinin geliştirilmesinde, psiko-motor becerilerinin artırılmasında katkı yapar, telaffuz ve boğumlama ile dilini öğretir. Ses ve hece benzerliği olan söz gruplarının yan yana getirilmesi ve ayrıştırılması, çocukların birbirine yakın seslerden oluşan kelimeleri ve onların taşıdıkları anlamları birbirinden tam ve eksiksiz ayırmalarını sağlar. (Yalçın vd. 2012: 77)

El el epenek	inne minne ucu dinne
Elden çıktı kepenek	babalıca balı hoca
Kepeneğin yarısı	Şamdan şamadan
Yumurtanın sarısı	guş dili dama dama dum
Nenem yoğurt getirdi	
Pisik burnunu batırdı	
Pisik burnun kesile	hakgıl hukgul
Minareden asıla	çalı çenber

Minare bucak bucak	müşgül anber
İçinde demir ocak	dazı duzu
Emim oğlu götü pohlu	galgan gılınç
Sen çık dışarıya	bencili benç

Çocukların oyunlarını oynadıkları sosyo-kültürel ortamla ilişkiler kurdukları ve bu sayede Elazığ'ın sosyal ve kültürel yaşantısına ait pek çok ögeyi oyunlarına yerleştirdiklerini rahatlıkla söyleyebiliriz. (Turgut 2005: 106) Örneğin “Kavun-Karpuz” oyununda Türk toplum yaşantısında olduğu gibi Elazığ'da da önemli yeri olan “tuz-ekmek hakkı” anlayışına bağlı bulunan gelenek yaşamaktadır. Düğün geleneklerinin anlatıldığı “Ayleyim Puleylim, gıç gıç” kız kaçırma olayının anlatıldığı “Kurt Baba” kocaya varma denilen ve hoş karşılanmayan bir olayın canlandırıldığı “Pamuk Nine” oyununda gelenekler çocuk dünyasına nakşedilmektedir. Oyuncuların kaçma niyetinde olan bir kızı Elazığ geleneklerinde ve inançlarında çok değerli sayılan analık hakkının haram edilmesi şeklinde ağır biçimde cezalandırmaları;

“Yedirdiğim ekmek
İçirdiğim süt
Hepsi sana haram olsun

Nereye gidersen git” şeklinde söylenen sözler çocuğun sosyo-kültürel unsurları benimsemesini ve tavır almasını sağlar. Yörede konuşulan mahalli kelimeler ve yemek isimleri de oyun içerisinde dokuyu tamamlayan unsurlar olarak karşımıza çıkar. Orcik, pestil, kuru üzüm, yağ, bal, bulgur, salça, kavurma, yoğurt, güveç, ceviz (ceviz dikmece, ceviz kapmaca, kuruşa ceviz, kuyuya ceviz), yağlı çörek (saklambaç oyunu), çedene (ebem beni kurda verme oyunu) gibi yiyecek isimleri oyunlarda yörede yetişen veya yenilen bitki ve yemek isimleri olarak damak tadını şekillendirir.

Gelenekselleşmiş binlerce yıllık halk oyunlarımız çocuk oyunları içerisinde bazen motif bazen isim bazen bir hareket olarak geçer, kültür nesiller arası bilinçsiz olarak aktarılır. Ebenin saklanan oyuncularını ararken bulduğu oyuncunun ismini yanılarak yanlış söylemesi üzerine bütün oyuncuların saklandıkları yerden çıkarak el çırpıp “çayda çıra patladı” diye bağırması bu halk oyununa bilinmeden yapılan bir göndermedir.

Yine geleneksel el sanatlarından yemenicilik (ayakkabı yapımı) ile ilgili terimler, tamir edilirken yapılan hareketler, söylenen sözler “Hırık Eşek” oyununda yansıtılır. Uçtu uçtu kuş uçtu, dev-cüce, yattı kalktı, el el epenek,

birdirbir gibi oyunlarda eski Türk inanışlarına dair pek çok motifi bulmamız mümkündür. (yeraltına inme, sağaltma, büyü yapma, yağmur yağdırma gibi)

Burada sayamayacağımız kadar çok sayıda oyunumuz ne yazık ki değişen yaşam ve şartlara bağlı olarak yok olmak tehlikesi ile karşı karşıyadır. Günümüzde artık çocuklar “çingir mingir tut, beştaş, üçtaş, çondur, çelik çubuk, dingila fistik, kumansa, sepi, za güle zaza güle, al satarım bal satarım, körebe, mendil kapmaca, ağ elma kızıl elma, astık masık, istop, ahır, ceviz dikmece, kuruşa ceviz, aşıklerle ceviz, bom, ip atlama, hırık eşek, terlik vurmaca, fincan, kabak, kemer saklamaca, molla potik, tolik asma, yüzük, aleylim puleylim, cadı karı, deveci leblibacı, aç kapıyı bezirgan başı, herenk, hero bekçi, iğne iğne, Köroğlu, pamuk nine, pır, mualla, uçtu uçtu kuş uçtu gibi oyunları oyna(ya)mamaktadır.

Çocuk oyunları teknolojik gelişmelerin ve buna bağlı olarak iletişim araçlarının etkisi altındadır. Bu durum, içinde yaşanan teknolojik ortama ait unsurların oyunlara eklenmesine neden olmakla birlikte çocukları kültürel değerlerimizden biri olan geleneksel çocuk oyunlarımızdan uzaklaştırmaktadır. Özellikle elektronik oyunlar çocukların fiziki, sosyal ve kültürel gelişmeleri için gerekli olan oyun oynama ve oyun kurma kavramlarını unutturmaktadır. Sayıları gittikçe artan internet kafelerde ve bilgisayar başlarında teknolojik oyunların çevrelediği çoğunlukla tek kişilik oyun dünyalarında, kalabalık oyuncu grubuyla tadı çıkarılan geleneksel çocuk oyunlarına neredeyse yer kalmamaktadır.

Sınırsız iletişim imkânlarına sahip olan çocukların aynı dili konuştuğu aynı kültürü paylaştığı arkadaşlarıyla dolayısıyla kendi geleneği, kültürü ve tarihiyle iletişim kuramaması düşündürücü bir durumdur. Çocukların sözlü kültürde oluşturulan çocuk oyunlarından uzak kalmaları ile söz konusu edilen iletişimi kuramamaları, içinde yaşadıkları sosyo-kültürel yapıya uyum sağlayamamaları sonucunu doğurmaktadır. Böylece çocuklar, aynı ortamın verdiği ulusal kimliği geliştirme imkânından mahrum kalmaktadırlar. Kendi geleneksel yaşamı içerisinde milli kültürel unsurlarını yeteri derecede göremeyen/yaşayamayan çocuk için ideal rol model sanal alemde karşılaşıacağı popüler kültürün dayattığı kahramanlar olacaktır.

Örneğin “ip atlama” oyununda söylenen ezgili söz formelleri televizyondan etkilenerek Ninja Kaplumbağaları’na uyarlanarak söylenmeye başlanılmıştır. Şiredir adlı kötü karakterle iyi olan Epril arasındaki olay örgüsü şöyle şekillenmiştir:

“Hey Ninja versene pizza
Olmaz Şiredir avucunu yala
Kendisi Ninja

Arabası pizza
Eprıl geliyor
Kamerasıyla” (Turgut 2005: 118)

Çocuklar tutucu ve koruyucu yönleriyle en eski kültür ve inanç öğelerini oyunlarında saklamakla birlikte yeniliğe de açıktırlar. Yabancı öğeleri hiç çekinmeden metne dâhil edip yeni pek çok tekerleme söyleyebilirler. (Duyamaz 2002: 34)

Amella oyunundaki tekerlemeler buna örnek olarak verilebilir:

“Amella çikotella
Yu es yu es
İngiltere bakmaz ele
Bir kuru kafa
Koydum rafa
Raftan aldım pepsi kola” (Turgut 2005: 119)

Merhum Şeref Tan, içinde doğdukları milletin kültür ürünlerinden beslenemeyen çocukların acıklı hâllerini şu mısralarla anlatır.

Şimdinin Çağaları
Şimdinin çağaları
Ne mozik çevirmesini ne aşuh oynamasını bililer
Sağ sakga nedür? Desem
Üzen bakıp güliler
Ne huyladacak bir deli
Ne matal anlatacak nene bililer
Otiriler televizyonun garşısına pun guşu gibi
Ona baha baha şaş beş oliler
Dillerinde yabancı dizilerden
Veya reklamlardan aşırılmış birkaç söz
Papağan gibi onları sötiler (Tan 1997: 89)

Sonuç olarak; istenildiği vakit ziyaret edebileceğimiz bir konakta Harput’a ait en eski masalları dinleyebileceğimiz, mevsimsel ve takvime bağlı etkinliklerin düzenlendiği, katılıp oynanabilen halk tiyatrosunun gösterilerinin olduğu, el sanatları atölyelerinin çalıştığı, kışları kürsübaşı eğlencelerinin yapıldığı bir Harput Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesinin bir an önce kurulması gerekmektedir. Geçmişin kültür değerlerini belirli bir

düzen içerisinde korumak ve sergilemek için oluşturulan müzelerin, bilime, sanata ve sosyal yaşama yönelik çeşitli amaçlar taşıyan misyonundan dolayı devletler, kurumlar hatta kişiler tarafından kurulup geliştirilmelidir. Dünyada daha önceden oluşturulan etnografya müzeleri yerlerini halk bilimi müzelerine bırakmaktadır. “Uygulamalı Halk Kültürü Müzeciliği” diye tanımlayacağımız yeni müzecilik anlayışı ile halk bilimi ürünlerinin araştırılması, sergilenmesi, yeniden üretilerek sosyal dokuya kültür turizmine ve ekonomiye kazandırılması amaçlanmaktadır. Halk hayatının bütün ürün ve unsurlarıyla uygulamalı canlandırma teknikleriyle “teatral” bir ortamda gösterimini hedefleyen bu yeni müzecilik anlayışı ile kültürün nesiller arası geçişi sağlanacak Somut Olmayan Kültürel Miras bir nebze korunacaktır. Usta-çırak atölyeleri ile el sanatları bilgi aktarımının gelecek kuşaklara aktarılması, kültürün korunması bağlamında önemli bir fonksiyon üstlenecektir. Örneğin bir bahar bayramı olan Hıdırellez bu müzede geleneğe ait ritüeller eşliğinde kutlanabilir. Öğrencilerin/görevlilerin niyet çömlükleriyle katılımcıların arasında gezip dileklerini çömleğe toplayarak çağrı yapmaları, kışın verdiği uyumsuzluğun atılacağına dertlerin döküleceğine inanılan ateşten atlama ritüelinin yerine getirildiği, gül ağacına dileklerin bağlandığı boyanan ve tokuşturulan yumurta ile kilitlerin açıldığı hastalıktan kurtulmak veya sevdiğine kavuşmak için nisan tasından nisan yağmurlarının içildiği, şifa için salıncakta salınıldığı, çocuk oyunlarının sergilendiği masal çadırında anlatılan masallarla farklı dünyalara gidildiği bir eğlence tertip edilebilir. Özellikle ramazan ayı boyunca her gece eğlence çadırında mahalli oyunlar temsili oyunlarla oynanabilir. “Bıçak oyunu, leblebici oyunu, sudan geçirme oyunu, sipahi oyunu, yazma oyunu, yüzük oyunu, karşılama, kama oyunu, sımşımş oyunu, pisik oyunu” bu bağlamda değerlendirilebilir usta-çırak ilişkisi ile genç kuşaklara aktarılabilir. (Özer 2004: 160).

Bilmeceler sorulabilir, yöremizde artık unutulmuş bilmece sorma ve cevaplama geleneği yaşatılabilir. Yöremizde tanımaca/tanınmaca/tandurmaca isimleri verilen bilmeceler şu şekilde kalıplaşmış/ gelenekselleşmiş bir şekilde sorulur:

- Sahan bir tandurmaca soram mı?
- Sor!
- Elese eyi dinne! Altı perçin üstü perçin içinde bir şah güvercin
- Cevabı kafes mi?
- Yoh!
- Guş yuvası mı?
- Yoh!
- Altın kutusu?

-Yoh ya!

-Ee bilmim

-Elese bahan bir şehir ver ki söyleyem

-Tamam Malatya senin olsun!

-Yoh ben İstanbul'u isterim

-Eyi İstanbul senin olsun

-Dinne elese İstanbul ordan yihıla burdan yihıla tozu torpağı sizin eve malı mülkü bizim eve tihıla ben binem son model Şevroleye sen binesin uyuz eşeğe, ben gidem gelem: komşu nedisin? Diyem sen diyesin ki hiç: eşeğimin gurtlarını ayıklım" tamam mı şimdi?

-Tamam

-Elese cevap verem baban adı ne?

-Ehmet!

-Ehmede rehmet niye demişinki göz (Görkem 1999: 485)

Yine bu müzede Harput insanının yapısında var olan kadın ve erkeklerin söylediği özellikle erkeklerin yüksek hava tarzında okudukları hoyratlar maniler söylenebilir, karşılıklı mani atışmaları yapılabilir.

Aç beni

Derdim çoktur aç beni

Eğer anan görürse

Ört göğsünü aç beni

Bahçalarda gül var mı?

Gül dibinde yol var mı?

Gece yanına gelsem

Bana bir yerin var mı?

Yare derdim

Acep infaz eder mi

Söylesem yâre derdim

Bir münasip yar olsa

Kendime yar ederdim

Bahçemizde gül de var

Gül dibinde yol da var

Hoş geldin safa geldin

Gönülde yerin de var

Birbirine sevdalı iki gencin karşılıklı olarak birbirine söyledikleri bu mani Harput'ta derlenmiştir.

Boz öküzü çüte koştum

Tarlaya tohum saçtım

Ben bu işten vazgeçtim

Ben gelemem emmim gızı

Boz öküzü kurtlar yesin

Tohumu kuşlar yesin

Eller bize ne derse desin

Gel gidelim emmim oğlu

Atımın nalı yoktur	Altınımı nal edeyim
Başında yuları yoktur	Çarşafımı çul edeyim
Bir gecelik yemi yoktur	Ekmeğimi yem edeyim
Ben gelemem emmim kız	Gel gidelim emmim oğlu

(Azar 1995: 20)

Ninniler canlandırılabilir:

Adı sarı kendi sarı	Dandini dağın armudu
Her çiçekten alır balı	Kimler bunu doğurdu
Benim yavrum oğul balı	Doğuran böyle doğursun
Oğulsuzlar neyler balı	Doğurmayan çayda boğulsun
Ninni yavrum ninni	(Duman 1996: 53)
Anneanesi hanım	Dıngı da dıng
Bir top altın	Teyzesi güzel
Dıngı da dıng	Dünyayı gezer
Babaanesi yılan boynuma dolan	Halası katır
	Hiç bilmez hatır

Dayısı doktor
Bilmediği yoktur
Dıngı da dıng
Amcası keçi
Gırıla gıçı

(Duman 1996: 63)

Kültürel çeşitliliğimizin aynasını oluşturan ve kısaca somut olmayan kültürel miras olarak adlandırılan mirasın korunması gereksinime dikkat çekecek adımlar zamanında atılmalıdır. Sözlü kültür, insanların belleğinin bütün toplumlarda yaşamasının ön koşuludur. Çatışmalar, aşırı ticarileşme, denetimsiz kentleşme veya kırsal alanlardaki çöküntü nedeniyle yok olma ve marjinalleşme tehlikeleri ile karşı karşıya olan somut olmayan kültürel mirasın son derece kırılgan oluşu hükümetlerin somut olmayan kültürel mirasın hangi kapsam içinde ifade edildiği ve yayıldığını dikkate alan kararlı eylemlerini gerekli kılmaktadır. Küreselleşme bazı kültürel değerleri ve geleneksel uygulamaları yok etmede veya işlevsizleştirmektedir. Somut olmayan kültürel miras insanlığın binlerce yıldır kuşaktan kuşağa aktararak yaşattığı edebiyat, sanat, tören, bilgi ve becerilerinden oluşan ortak belleğidir. Bugün bu ortak bellek pekçok nedene bağlı olarak hızla kay-

bolmaktadır. Başta sürdürülebilir kalkınma ve gelişme ilkeleri olmak üzere insanlığın bugüne kadar uygarlık adına elde ettiği kazanımları göz ardı etmeden bu mirası korumak ve gelecek kuşaklara aktarmak ortak sorumluluğumuzdur.

KAYNAKÇA

AZAR, Birol, *Elazığ Manileri Üzerine Bir İnceleme*, (Yüksek Lisans Tezi) Elazığ 1995.

_____, “Bir Aidiyet İfadesi: Bize Harputlu Derler”, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, 23-25 Mayıs Elazığ 2013*, Elazığ 2013, s. 193-200.

BURAN, Ahmet, “Fırat Havzasında Yağmur Duası ve Yada Taşı”, *II. Folklor ve Etnoğrafya Sempozyumu 5-7 Kasım 1987*, Elazığ 1989, s.63-71.

DUMAN, Ayşe, *Elazığ Ninnileri (İnceleme-Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 1996.

GÖKTOLGA, Oğuz, *Postmodernite ve Siyasal Kimlikler*. Bilsam Yay. İstanbul 2012.

GÖRKEM, İsmail, “Sözlü Kültür Geleneği Açısından Elazığ Bilmeceleri”, *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu*, C.1, Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yay., Elazığ 1999, s.485.

MENGÜŞOĞLU, Metin Önal, *Harput Şehrengizi*, Beyan Yay., Ankara 2000.

OĞUZ, M.Öcal vd., *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara 2015.

ÖZER, Edip-Hüsamettin Kaya vd., *Elazığ Halk Oyunları*, Elazığ Kültür Kurultayı Yay., Elazığ 2004.

ŞİMŞEK, Esmâ, “Anadolu’da Yağmur Duasına Bağlı Olarak Oynanan Bir Oyun Çömçeli Gelin”, *Milli Folklor*, Yıl 15, Sayı 60, Ankara 2003, s.78-87.

TAN, Şeref, *Hadi Harput’a Gidek*, Çağ Ofset Elazığ 1997.

TURGUT, M. Ebru, *Elazığ Çocuk Oyunlarının Halk Bilimi Açısından İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2005.

YALÇIN, Alemdar-Gıyasettin AYTAS, *Çocuk Edebiyatı*, Akçağ Yay. Ankara 2012.